

КАЛЕНДАРНА ОБРЯДОВІСТЬ (БЛАГОВІЩЕННЯ, ЗДВИЖЕННЯ ТА ПОКРОВА) У ЗЕМЛЕРОБСТВІ ЖИТЕЛІВ СЕРЕДНЬОГО ПОЛІССЯ

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (46)

УДК 811.161.2'81:39

DOI:10.24144/2663-6840/2021.2(46).187–192

Пlechko A. Календарна обрядовість (Благовіщення, Здвиження та Покрова) у землеробстві жителів Середнього Полісся; кількість бібліографічних джерел – 10; мова українська.

Анотація. Стаття відображає результати лінгвістичного дослідження автором сучасного стану звичаєво-обрядової культури Середнього Полісся у календарних святах – Благовіщенні, Здвиженні та Покрові. На основі експедиційних матеріалів, зібраних в одному з архаїчних регіонів Славії – Поліссі, здійснено системний опис традиційних середньополіських уявлень про календарно-побутову обрядовість у землеробстві на Благовіщення, Здвиження та Покрову; визначено основні мотиви, що вплинули на формування культурних текстів середньополіських уявлень відповідної тематики. Методи дослідження зумовлені специфікою діалектних текстів, які потребують системного опису матеріалу, зібраного експедиційним методом опитування респондентів.

У середньополіській традиції Благовіщення пов'язане з віруванням про Господнє благословіння землі на майбутній урожай, Здвиження – зі «здвиженням», «закриттям» землі на зиму, сезонними змінами у житті змії та вужів, Покрова – із переходом до зими, тому до Покрови завершувалися основні сільськогосподарські роботи в садах та на полях. У розвідці виокремлено низку заборон, пов'язаних із календарними датами в житті поліщуків: до Благовіщення заборонено працювати на полі, виконувати певні дії із землею; на Здвиження заборонено ходити до лісу, працювати на городі, виконувати будь-яку роботу. У календарно-обрядовій діяльності поліщуків виявлено низку мотивів, пов'язаних із землею, як-от: мотив *пробудження землі*, мотив *здвиження землі*, мотив *закриття землі*, мотив *покриття землі покровою*. Встановлено, що календарна обрядовість продовжує відігравати важливу роль у землеробстві поліщуків, хоча і спостерігається поступова відмова від традицій минулого, поєднання сучасних підходів з усталеними традиціями сільського господарства. Зібраний матеріал відображає лише фрагментарні знання про календарно-побутову обрядовість, тож системне вивчення подібних вірувань залишається актуальним у сучасному мовознавстві.

Ключові слова: календарно-побутова обрядовість, середньополіські вірування, Благовіщення, Здвиження, Покрова, мотиви.

Постановка проблеми. В аграрній діяльності наших пращурів календарно-побутова обрядовість займала та продовжує займати далеко не останнє місце. Спробуємо дослідити символіку та значення окремих аграрних обрядодій, пов'язаних із трьома особливими календарними датами: Благовіщенням, Здвиженням та Покровою в середньополіських говірках.

Аналіз досліджень. Народний календар та пов'язана з ним обрядовість часто стають об'єктом дослідження науковців. Етнограф Воропай О. видає нарис народно-календарних звичаїв українського народу [Воропай 1958]. Ю. Пуківський досліджував обрядово-звичаєвий супровід відзначення свята Благовіщення на території Волині та локальну специфіку Великодньої обрядовості українців у Східній Бойківщині [Пуківський 2015, Пуківський 2010]. Дослідниця Н. Стішова приділила увагу звичаєво-обрядовій культурі Слобожанщини в календарних святах осіннього циклу, а М. Тиводар – циклу весняних скотарських свят, обрядам та віруванням населення Українських Карпат [Стішова 2011, с. 305–313; Тиводар 1990]. Об'єктом вивчення науковців ставали аграрні та хліборобські мотиви в календарній обрядовості як поліщуків, так і українців загалом [Кутельмах 1995; Конопка 2015]. Символіку обрядодій, пов'язаних із народним календарем, вивчали й представники закордонних лінгвістичних шкіл, зокрема Московська етнолінг-

вістична школа. Так, Т. Агапкіна проаналізувала міфопоетичні основи слов'янського народного календаря, зокрема весняно-літній цикл та весняну обрядовість Полісся, обрядовість та символіку свята Покрови [СДЭС 2009, с. 127–128]. Поліський народний календар був об'єктом уваги С. Толстої, обрядовість Благовіщення описала М. Толстая, Здвиження (Воздвижение) – Г. Кабакова в етнолінгвістичному словнику «Славянские древности» [Толстая 2005; СДЭС 1995, с. 182–188; с. 400–402]. Етносимволіку свят Благовіщення, Здвиження, Покрови в українській народній культурі систематизував та описав В. Жайворонок [Жайворонок 2006, с. 40–41; с. 241–242; с. 463].

Мета статті, завдання. Мета статті – проаналізувати та систематизувати сучасний стан побутування календарно-побутової обрядовості в землеробстві жителів Середнього Полісся. Поставлена мета передбачає виконання таких завдань: проаналізувати та узагальнити матеріали сучасних досліджень про обрядово-звичаєвий супровід відзначення календарних дат Благовіщення, Здвиження та Покрови; здійснити системний опис традиційних середньополіських уявлень про календарно-побутову обрядовість у землеробстві на Благовіщення, Здвиження та Покрову; з'ясувати регіональну специфіку землеробських традицій на основі аналізу цілісного культурного тексту; визначити основні мотиви, які формують культурні тексти середньо-

поліських уявлень про календарно-побутову обрядовість, пов'язану зі святами Благовіщенням, Здвиженням та Покровою.

Методи та методика дослідження. Методи дослідження зумовлені специфікою діалектних текстів, які потребують системного опису матеріалу, зібраного експедиційним методом шляхом опитування респондентів. Основу джерельної бази нашої розвідки становлять польові матеріали, зібрані в 55 населених пунктах Житомирщини, північних частин Київщини та Рівненщини.

Виклад основного матеріалу. Особливістю календарно-побутової обрядовості є поєднання елементів християнських та язичницьких вірувань. У селі осінь не обходиться без відзначення Покрови, а весна – без Благовіщення у поєднанні з аграрними звичаями та обрядами. За поглядами дослідника К. Кутельмаха, хліборобський характер основних занять поліщуків наклav чіткий відбиток на звичаї та обряди, елементи яких ми можемо спостерігати і сьогодні [Кутельмах 1995, с.191]. Аграрні мотиви досягають свого апогею у весняно-літньо-осінній період та поступово згасають (хоча і не згасають повністю) в зимовий період.

Важливою весняною точкою відліку у народному календарі поліщуків є Благовіщення. Із цим святом пов'язане повір'я, що саме з цього дня Господь благословляє землю на майбутній урожай, подібне вірування зустрічаємо в середньополіській традиції: *Господ' благословіў Благов'ішчен':а і ўс'у зéмл'у благословіў* (Гш); *до Благов'ішчен':а, нок'і Господ' зéмл'у не благословіў, то не мо́на земл'і че^нна́т'* (Мкл). Тому до Благовіщення «земля спить» – 10 н.п. і турбувати її не можна – 53 н.п., у середньополіській говірці фіксуємо: *до Благов'ішчен':а земл'а спіт'* (Прж, Рсн, Хрс, Кхр); *бо земл'а одиха́е* (РБ); *Благов'ішчен':а трéба дождáтис', тоді́ земл'а проси́на́еца* (Обл); *коліс' на Благов'ішчен':а бу́ло хо́лодно* (Млн); *до Благов'ішчен':а ми старáйемса земл'і не о́рат, не ч'іпа́т, н'іби спіт' земл'а, одиха́е до Благов'ішчен':а* (Брст); *до Благов'ішчен':а боро́н Бо́же земл'і чепа́т* (Лтк). Поліщуки уточнювали, що турбувати землю вважалось гріхом: *це ж гр'ешно́* (Птп); *до Благов'ішчен':а не чепа́ют земл'е, гр'ех, не ворúшат* (ЧВ). Ймовірно така дата в дохристиянські часи стосувалась дня весняного рівнодення, а з прийняттям християнства підпорядковувалась Благовіщенню. І в такому вигляді вірування дійшли до сьогодні. Поодинокі поліщуки називають й інше свято: *до Марко́ Кл'учника, то́й йак зéмл'у одмика́е ў бéрезн'і, до н'ого не мо́на зéмл'у не ворúш'т', не чипа́т'* (Рдн, Брв) або відзначають цілий тиждень, у який не можна працювати на городі, у полі: *в'ід Па́ск'і до Провод'і́* (Рсн, Срн, Крч). У цих віруваннях важливе місце відведено заборонам на певні види робіт: городити, лагодити паркан, копати землю, працювати в городі: *до Благов'ішчен':а ко́ліс' йа́мк'і не копа́ли, земл'е не ворúшили, не с'ейали* (Вшв); *ўзімку екскава́тор копа́ў зéмл'у до Благов'ішчен':а, да ко́ушем ту зéмл'у, а там пра́мо цеп ву́жоу, гад'у́к – страхо́т':е* (ЧВ). Порушення

заборон призводило до засухи: *у нас то́же ка́жут': «Йак до́ўго нема́ дошчу́, то це ўже хтос' городи́ў у Благов'ішчен':а»* (Стр).

Водночас респонденти уточнювали, що саме від цієї календарної дати – Благовіщення можна було починати польові роботи: *Поч'іна́л'і роб'іт' на земл'е́ з Благов'ішчен':а* (Чрв); *пóсл'е почи́али* (Чпв, Дбв); *до Благов'ішчен':а з'емл'у не ч'іпа́л'і, пóсл'е Благов'ішчен':а нач'іна́л'і ро́раца ко́ло земл'і* (Мшв).

Назва Благовіщення представлена в середньополіських говірках фонетичними варіантами лексеми: *Благов'ішчен':а* (Прж-Блк, Бвс-ЧВ, Мдв, Лзн-Дбв, Млн-Крч, Кхр-Яцк, Дрзд) – 26 н.п., *Благов'ішчен':а* (Вст-Чрв, Кшн-Уст, Клш, Рсн, Брв) – 18 н.п., *Благов'ішчен':а* (Стр, Мкл, Срл, Обл, Птв, Ржн, Лпк-Чдл, Глн) – 11 н.п., *Благов'ішчен':е* (Тхр) або уточнюють датою *с'о́ме кв'ітн'а* (Птп, Рсн, Хрс-Мжр, Птв), *два́цат' п'іа́те бéрезн'а* (Мдв). Назви заборон земельних робіт у Середньому Поліссі представлені дієсловами: *н'е роб'і́л'і* (Ігн, Тхр); *не роб'і́ли* (Клш); *не ч'іпа́л'і* (Вст, РБ, Япл); *не копа́ємо* (Ігн, Яцк); *не город'і́т* (Ігн); *не город'і́т'* (Пш, Слц, Япл); *н'е мо́на город'і́т* (Срк); *не мо́на город'і́т'* (Стр, Мйс); *не сади́ли* (РБ, Яцк); *не триво́жили* (Ржн); словосполученнями: *плóта не город'і́л'і* (Вст, Прг); *не ста́вили плóта* (Кшн, Клш, РдУ, Яцк); *плóта не мо́на ста́в'іт'* (Бвс, Рдн, Мрн, Дтк, Лпк, Дрзд); *плóта не мо́на город'і́т'* (Крч); *не роб'і́л'і на з'емл'е́* (Тх, Рдв); *не чипа́ли зéмл'у* (Стр, Мшв); *зе^мл'е́ не мо́на бу́ло чепа́т* (Хрс); *не ворóш'і́л'і зéмл'у* (Кшн, Вшв); *не ворóшат' зе^мл'і* (Рдв); *не порóт зéмл'у* (Мкл); *колка́ бойа́лис'а поста́вит'* (Срд); *ста́ўпчик'і не зако́пували* (Лзн, Слц); *не зако́пуї стоўпцо́ў* (РБ, Дтк); *йа́мк'і не копа́ли* (Вшв); *нел'з'а ў горóд іті́* (Кхр); *не поралис' із зе^мл'е́йу* (Чдл); *зе^мл'і не трóгат'* (Глн). Вірування респондентів представлені й повними реченнями: *до Благов'ішчен':а. упас'і Бог стро́йку почи́нат', о́рат' чи забо́ра почи́нат'* (Жрб); *н'е трéба бу́ло йейе́ [землі] чепа́т'* (Пшн); *н'е пор'і зéмл'у до Благов'ішчен':а* (Чбн); *не мо́на н'ічо́го роб'і́т', не город'і́т', н'і копа́т'* (Уст, Птв); *зе^мл'і не чепа́т' до Благов'ішчен':а, плóта не мо́на стро́йіт' од Па́ск'і до Прово́д, не мо́на да́же на мо́гилках хресті ста́вит'* (Рсн); *н'ічо́го не мо́на бу́ло роб'і́т' з земл'е́йу* (Мйс); *не ро́бл'ат' н'ічо́го взагал'і на горóд'і, йа́кшо́ полóт' – то без са́пк'і рука́м'і* (Срн). Заборони стосувалися багатьох предметів побуту, окрім розсади: *на Благов'ішчен':а с'ейат рос'а́ду, шо́б віросла і виса́джуват' у в'ідкриті́й ґрунт* (Хрс); *то́к'і розса́ду капу́сти с'ейут за ден' до Благов'ішчен':а на зол'і, шо́ ко́ліс' шма́т':е пра́ли* (Брст). Специфікою сучасних середньополіських вірувань є порівняння обрядодій Благовіщення із традиціями півдня України: *на п'і́удн'і Укра́їни іна́кше* (Жрб); *там на Вкра́їн'е вони́ не ждуть', а ми і заре́ не копа́ємо* (Ігн); *але тийе́ те́пліше кра́йа́ то́ж ро́бл'ат' усе́* (Бвс); *там ста́йе́ ра́н'ше ве^сна́ і вони́ с'і́ють і о́рут* (ЧВ); *а п'і́уден' н'іко́ли не жде́ Благов'ішчен':а* (Клш); *на Укра́їн'е не діу́лаца́ на Благов'ішчен':а, бо там те́пл'іна́, а ми жде́м, дотримува́лис'* (Хрс); *а по п'і́уденн'их област'а́х не*

ждут, це ми ждемо Благов'ішчен':а (Обл).

Мотивували заборону працювати на землі засухою, відсутністю дощів, а отже неврожаєм, це підтверджують результати нашого опитування: *не можна роб'їт', бо засу́ха бу́де, хвороби́ бу́дуть при́ходить', рост'ї́ н'ї́чого не бу́де* (Вст); *була́ засу́ха, то роз'ї́брали́ плóта, сказали, що це че́рез вас засу́ха* (Жрб); *бо йак засу́ха, то ві́т'агну́т' плóта* (Клш). Порушників цих неписаних законів чекало покарання односельчан (знімали плота, колоди, стовби): *ході́ли та роск'ї́дали́ плóти, щоб ві́кликати дощч* (Пш); *до Благов'ішчен':а, кол'ї́с' закопа́ють пал'а́, то мужчі́ни іду́т та вив'єр'та́ють ї́х* (Птп); *хто начне́ городи́т', то розгороб'ї́ють'* (Чпв); *а хто поста́ви́т' плóта, то йак засу́ха при́йде – ві́вернул' то́го плóта, бо загороди́т' дощч* (Блк); *зн'ї́ма́ють плóта* (Уст, РжВ, Кхр); *йак загороди́т' до Прово́д од Вели́кодн'а, то вик'ї́дали́ то́го плóта і стоу́бі, бо посу́ха* (ЧВ); *вик'ї́дали́ і розбира́ли плóта, йак засу́ха* (Срд); *йак була́ су́ша, то викопу́вали стоу́пчик'ї́ то́му, хто закопа́т' до с'в'ата* (Лзн); *стоу́пні вит'а́зували* (Слц); *тре́ба його́ або посапа́т' плóта, або стоу́пні подн'а́т', або плóта розб'ї́рат, йак засу́ха* (Мйс); *йак засу́ха, то бу́ли́ так'ї́ бабі́, що вик'ї́дали́ тї́ плóти, розберу́т ї́х* (Срн); *зн'ї́мали л'є́том, йакшо́ засу́ха, то́го плóта* (Дтк); *тепе́р розк'ї́да́ють плóта, йак засу́ха* (Лпк, Брст); *ламáли плóта, йакшо́ поста́ви́т' ра́н'ше* (Глн).

Поливання водою: *ход'ї́л'ї́ пол'ї́ва́т' кро́сна, йакшо́ була́ засу́ха* (Пш); *йак поста́в'ї́ли да засу́ха, то зн'ї́ма́ють плóта, вит'а́га́ють колк'ї́ да л'у́т туди́ во́ду* (Кшн); *ї́едно́го стоу́пна́ тре́ба подкopáт' і во́ди подл'а́т', щоб п'ї́шю́ дощч* (Мдв); *ході́ли розб'ї́рали плóта, у стоу́б'ї́к'ї́ залива́ли во́ду і ста́вили плóта назáд* (Рдн, РдУ).

Використання води та священого маку: *йак хто загороди́т', то страи́на су́ша, іду́т' і викопу́ють' у н'о́го т'ї́ ка́дж'ї́, щоб пошю́ дощч або сї́плат' мак у де́вят' крини́ц'* (Мкл); *на колк'ї́ сї́пали св'аче́ний мак* (Срд).

У середньополіських віруваннях про Благовіщення можемо виокремити мотив пробудження землі.

Інформанти звертають увагу, що в сучасній традиції поліщуки поступово відмовляються від дотримання заборони садити город у цю календарну дату: *а за́ре на Благов'ішч'єн':е карто́пл'у са́д'ат* (Тх); *тепе́р не гл'ад'а́т'* (Рдв); *а де́хто не чека́є за́ре* (ЧВ); *до Благов'ішч'єн':а не робі́ли, а за́ре роб'ї́ат' на земл'є́* (Клш); *але за́ре не дотрї́му́ють' а* (Обл, Птв, Млн); *тепе́р не слуха́ють', за́ре не поз'ї́ра́ють'* (Глн, Дрзд).

Календарна обрядовість осіннього циклу має чи не найбільшу кількість церковних свят, які наклали свій відбиток на звичаєво-обрядову культуру та традиції українців: Головосік, Різдво Богородиці, Здвиження (Чесний хрест), Покрова, Дмитра, Михайла, Пилипівка та ін. У загальнослов'янських народних віруваннях свято Здвиження пов'язували із «здвиженням», закриттям землі на зиму, сезонною зміною (на зміну теплу – літу приходять холод – зима), «здвиженням» гадів: змій, вужів, які збира-

ються в одному місці і ховаються на зиму під землею. Здвиження сприймалось слов'янами як межа, закінчення сільськогосподарської діяльності в саду, у полі. В українській традиції існувало повір'я, що в день Здвиження не слід починати будь-яку справу, бо вона закінчиться невдачею.

Розглянемо середньополіські вірування про свято Здвиження. Назва цього свята в середньополіській традиції представлена лексемою: *Здв'ї́жен':а* (Вст, Гш, Ігн-Птп, Чбн, Чрв, Блк, Прг, Рдв, Уст, Хрс, Срн, Яцк, Дрзд) – 16 н.п. та її фонетичними варіантами *Здв'ї́жен':а* (Стр, Прж, Срд, Мжр, Дбв, Птв, Ржн, Кхр, Мрн, Дтк, Брст) – 11 н.п.; *Здв'ї́жен':е* (Крс, Прж, Вшв); словосполученням *с'вато́ Животвор'а́ишего Хреста́* (Мдв); *Чє́сний хрест* (Крч, Яцк).

Це свято поліщуки пов'язували з такими віруваннями:

Здвиження землі (6 н.п.): *земл'а́ здв'ї́га́єца* (Жрб); *земл'а́ зсува́єца* (Жрб); *це Госпо́д' здв'ї́га́є зє́млу* (Птп); *зе^мл'а́ закрї́єца* (Мкл, Слц); *закрива́єца на зи́му* (Хрс).

Скупчення вужів, гадюк в одному місці (49 н.п.): *вуж'ї́ зб'ї́ра́ють у во́рох, бо з'є́мл'а́ бу́д'є пр'ї́ма́т' ї́х до се́бе* (Вст); *вуж'ї́, гад'ї́к'ї́ в но́ри залáз'ат', гад':є́ назб'ї́ру́єца і земл'а́ ї́х у свої́є ло́но при́йма́є, вона́ здв'ї́га́єца* (Жрб); *зб'ї́ра́ють ку́пам'ї́* (Ігн, Пш, Птп, Срк); *вужє́, гад'ї́к'ї́ випо́за́ють' в кол'ї́ц, ус'є схо́д'аца укун'є* (Крс); *вужє́ са́ме здв'ї́га́ють ус'є* (Птп); *у то́ї д'єн' зб'ї́ра́ють вони́ до куч'ї́, хава́ють на з'ї́му* (Тх); *у куч'ї́ зб'ї́ра́ють* (Чбн); *усе́ га́дство зб'ї́ра́єца, готу́єца в з'є́мл'у вхо́д'ит'* (Чрв, РБ, Дтк, Лпк); *це ї́х ден' на Здв'ї́жен':а, вони́ збира́ють* (Прж); *ус'ї́ га́ди ухо́д'ат' на зи́му ў спл'а́чку* (Чпв); *вс'а по́ган' тод'є́ зб'є́ра́єца, щоб ул'ї́зти ў зє́мл'у* (Блк, Брв, Глн); *по́ган', га́ди клубо́чаца і іду́т' ў зє́мл'у* (Кшн); *зб'ї́ра́ють тї́є на Здв'ї́жен':а да бу́дуть' ухо́дїт' в зє́мл'у, хава́ють* (Прг); *бага́то га́дост'ї́ ў куч'ї́, вороха́м'ї́ л'є́жа́т по л'є́су* (Уст); *вужо́ў і гад'ї́к':а у л'є́с'є* (Бвс, Лтк); *вуж'ї́, гад'ї́к'ї́ зб'ї́ра́ють в клубк'ї́, пра́мо це́п ї́х і хава́ють ў зє́мл'у* (ЧВ); *ў ку́бла зб'ї́ра́ють гад'ї́к'ї́* (Клш, Слц); *по́ган' сходи́ца ў клубк'ї́ до swéїї зимі́* (Мдв); *ус'а́ка га́дост' зб'ї́ра́єца разо́м ў ку́пи, вилáзїт' із земл'є́ і хава́єца ў зє́мл'у* (Рсн, Млн); *ў це́ї ден' вони́ (вужє́ і гад'ї́к'ї́) залáз'ат' ў зє́мл'у* (Срд, Обл); *гад'ї́к'ї́ в кучу́, зб'ї́ра́єца і ў свої́ї но́ри іде́* (Лзн, Кхр); *гад'ї́к'ї́ ус'є хава́ють у но́ри* (Хрс, Япл); *гад'ї́к'ї́, вужє́ – ус'а ца́га га́дост' сходи́ца в одне́ м'ї́сце* (Мжр, Ржн); *ўсе́ї гад'ї́к'ї́ зб'ї́ра́ють' а ў іа́ми* (Вшв, Птв); *вужє́, гад'ї́к'ї́ соб'ї́ шука́ють' приста́нища* (Дбв); *злáз'аца ў ку́бла* (Мйс, Рдн); *здвїг'ї́де ў ку́бла, ў но́ри зб'ї́ра́ють, вужо́ў по́ўно, тре́ба ї́м встї́гнути п'ї́тї́ ў зє́мл'у* (Срн); *то ї́х оста́н':ї́ ден' зб'ї́ра́ють ў ку́бла (ку́пи)* (Яцк, Чдл); *вужє́, гад'ї́к'ї́ клубка́м'ї́ зб'ї́ра́ють, бо вони́ в зє́мл'у іду́т* (Дрзд).

Відбувається суд над вужами та зміями: судний ден' ї́хн'ї́ (Срк); *це ї́хн'ї́ ден', в них те́ж ї́є свої́а ї́єра́рх'ї́а. Ї́хн'ї́ ца́р пита́є: «Шо ти на зе^мл'ї́ робі́т' чи н'ї́кого не куса́т'?»*. *А йак запо́д'ї́аў кому́с' шкóду, на́в'ї́т' дї́т'а́ зл'ака́ў вуж у хат'ї́,*

то виходиш назад на поверхню і повинен бути знищений: чи машина переїде чи замёрзне (Срд). Подібне повір'я побутує в західноукраїнських віруваннях [СДЭС 1995, с. 400].

Заборони: ходити до лісу: то на Здв'іжен':а н'ел'з'а ходит' у л'ес (Вст, Крс, Пщ, Птп, Кхр); у л'ес н'е мо́на ход'ит (Чбн, Кшн, Рсн, РБ) у л'ес не мо́жна (Рдв, Бвс, Мкл, Срд, Мжр, Мрн, Лпк, Брст, Чдл); борон' Бóже у л'ес (Срн); працювати на городі, у полі: на Здв'іжен':а не копа́л'і зе́мл'е, не воруш'і́л'і, бо це вели́ке с'ва́то (Блк, Кшн), мотивуючи: пошла́ се́стра́ на Здв'іж'ен':а мо́рку копа́т в го́род та порну́ла ву́жбу́ во́рох. Страхо́т':е (Уст); будь-яку роботу виконувати: н'ічо́го не робі́т' (Мрн). Зрідка пояснювали заборони: бо хто по́йде по гри́бі у це́й ден', то шче і по́ган' принесе (Кшн); пошла́ ж'і́нка на Здв'іжен':а у л'ес, набра́ла га́рних гр'ібо́у да пр'і́н'есла́, поста́в'іла до́ма, в ха́т'і, а вони́ повіла́з'і́л'і ус'е ву́жам'і (Рдв).

Поодинокі фіксували поєднання елементів християнських та язичницьких вірувань: *восен'і не мо́на в л'іс ході́т', бо га́д':е зб'іра́йце́ у йа́ми, то Здв'іжен':а Бо́жого Хр'еста́* (Стр); *це ж не га́д'у́че с'ва́то, це с'ва́то Жи́во́твор'а́шче́го Хреста́* (Мдв).

У середньополіських віруваннях про Здвиження виокремимо мотив *здвиження землі*.

Свято Покрови в народній традиції українців відіграє важливу роль. Його пов'язують із Покровом Пресвятої Діви Марії, Покровою – покровителькою шлюбів, українського козацтва тощо. У календарно-обрядовій традиції це свято знаменувало перехід до зими, тому до Покрови слід було завершити основні польові роботи.

Проаналізуємо середньополіські уявлення про Покрову. Назва свята представлена в середньополіських говірках іменником *Покро́ва* (Гш, Жрб, Птп, Срк, Тх, Чрв, Стр, Чпв, Блк, Уст, Бвс, Клш, Рсн, Лзн, РБ, Обл, Птв, Мйс, Рдн, РдУ, Срн, Крч, Кхр, Мшв, Яцк, Лпк, Брст, Япл, Чдл) – 29 н.п. На жаль, значна частина інформантів дають негативну відповідь щодо обрядодій, пов'язаних із Покровою (Вст, Ігн-Пщ, Чбн, Прж, Кшн-Рдв, Лтк, Клш, Мдв, Мкл, Срд, Слц-ДБВ, Млн, Ржн, Мрн, Дтк, Брв-) – 26 н.п., що вказує на поступову втрату традицій. Поліщуки дотримуються вірувань про те, що до Покрови слід завершувати польові роботи: *до Покро́ви ста́ра́йце́ убра́т' і бур'акі́, і ўсе* (Птп); *до Покро́ви зас'е́ва́ли жи́то і ха́ту прибра́т', і го́род – усе до Покро́ви* (Бвс); *до Покро́ви шоб усе ўбра́т'* (Клш, Мдв); *до Покро́ви шоб у тебе ўсе бу́ло закла́дене,*

зроблене (Лзн); *до Покро́ви шоб карто́пл'і і го́род поўб'іра́ни́* (Мшв); мотивуючи це тим, що: *Покро́ва покрі́йе йак не л'істо́м, то сн'его́м. То ста́ра́ліс'а прибра́т'* (Гш, Жрб); *покрі́йе чи лі́ст'ам чи сн'іго́м* (Птп); *бо покрі́йе сн'іго́м чи дошч'ем, л'істо́м зе́мл'у* (Срк, Тх, Чрв, РБ); *бо покрі́йе Покро́ва сн'іго́м* (Чпв); *йак прі́йде Покро́ва, то покрі́йе л'істо́м чи сн'его́м*. (Блк, Обл); *покрі́йе чи лі́сто́м чи сн'іго́м* (Мйс, Рдн, Чдл); *каза́ли: «До пе́ршої Покро́ви, бо покрі́йе лі́сто́м, а дру́га Покро́ва – мо сн'іго́м»* (Япл). Також поліщуки вірили, що на Покрову земля закривається, засинає: *це Покро́ва – тоді́ зе́мл'а закрива́йце́* (Блк); *до Покро́ви, то́му́ шо холо́да, не росте́, а тре́ба убра́т'* (Стр); *зе́мл'а засина́йе на Покро́ву* (Обл); *бо холо́да наста́йу́т'* (РдУ).

Покрова в загальноукраїнській традиції знаменувала початок зимового сезону в скотарському календарі, тому після настання Покрови худобу могли вже не виганяти на пасовища [СДЭС 2009, с. 127]. У середньополіській традиції цей звичай дещо змінений: *Колі́с' худоба́ г'інула, то пе́ред Покро́вою́ худобу́ с'в'ат'і́л'і, ўсе с'ело́ виво́д'і́л'і худобу́ за с'ело́ і ба́т'у́шка вихо́д'і́у с'в'ат'і́т'* (Мшв).

У віруваннях про Покрову відзначаємо мотив *закриття землі*, мотив *покриття останньої покровом*.

У віруваннях поліщуків представлені прислів'я, пов'язані з Благовіщенням: *до Благові́щен'а мо не ма́й, але́ й са́ней не хава́й* (Блк); *до Благов'і́щен'а зими́ не ла́й і са́нок не хава́й* (Брв); зі Здвиженням: *поклад'е́т' бі́єлен'ку ху́стку, вони́ [гади] ва́м ск'і́нут' се́режк'і. Ста́н'мо да подиві́мос'а гла́ўного: в йак'і́х в'ін се́режках* (жовті плами на вухах) (Прж); з Покровою: *йак прі́йде Покро́ва, то покрі́йе л'істо́м чи сн'его́м* (Блк); *прі́йшла́ Покро́ва – зима́ гото́ва* (Лзн, Срн).

Висновки. У календарно-обрядовій діяльності поліщуків відзначаємо різні мотиви, пов'язані із землею: мотив *пробудження землі*, мотив *здвиження землі*, мотив *закриття землі*, мотив *покриття землі покровом*. Усі ці мотиви можемо об'єднати в аграрний мотив. Календарна обрядовість продовжує відігравати важливу роль у землеробстві поліщуків, хоч і спостерігається поступова відмова від традицій минулого, накладання сучасних підходів на вже усталені традиції в сільському господарстві. Зібраний матеріал відображає лише фрагментарні знання про календарно-побутову обрядовість, тож системне вивчення подібних вірувань залишається актуальним у сучасному мовознавстві.

Література

1. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. Т. І, ІІ. Мюнхен: Українське видавництво, 1958. 590 с.
2. Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
3. Конопка. В. Хліборобські мотиви в календарній обрядовості. *Народознавчі зошити*. №4 (124). 2015. С. 825–829.
4. Кутельмах К. Аграрні мотиви в календарній обрядовості поліщуків. *Полісся України: Матеріали історико-етнографічного дослідження*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. Вип. 2: Овруччина. 1995. С. 191–210.
5. Пуківський Ю. Бо старше свято, як Великдень. Благовіщення у звичаях та обрядах українців Волині. *Вісник Львівського університету. Серія: історична*. Випуск 51. 2015. С. 463–477.

6. Пуківський Ю. Аграрні мотиви у великодній обрядовості українців Східної Бойківщини (кінець XIX – середина XX століття). *Народна творчість та етнографія*. №4. 2010. С. 99–105.
7. СДЭС – Славянские древности. Этнолингвистический словарь в 5 томах / Под общей ред. Н.И. Толстого. Т. 1. Москва: Международные отношения, 1995. 584 с.; Т. 4. Москва: Международные отношения, 2009. 656 с.
8. Стішова Н. Звичаєво-обрядова культура Слобожанщини в календарних святах осіннього циклу українців (на матеріалі фольклорно-етнографічних польових досліджень). *Календарна обрядовість у життєдіяльності етносу*. Збірка наукових праць: Матеріали міжнародної наукової конференції «Одеські етнографічні читання». Одеса, 2011. 383 с.
9. Тиводар М. Весняні скотарські свята, обряди та вірування населення Українських Карпат (друга половина XIX – середина 40-х років XX ст). *Народна творчість та етнографія*. Вип. 5. 1990. С. 30–36.
10. Толстая С. М. Полесский народный календарь. Москва: Индрик, 2005. 600 с.

References

1. Voropai O. (1958) Zvychai nashoho narodu: Etnohrafichnyi narys [Customs of our people: Ethnographic essay]. T. I, II. Miunkhen: Ukrainiske vydavnytstvo. 590 s. [in Ukrainian].
2. Zhaivoronok V. (2006) Znaky ukrainskoi etnokultury. Slovnyk-dovidnyk [Signs of Ukrainian ethnoculture. Dictionary-reference]. Kyiv: Dovira. 703 s. [in Ukrainian].
3. Konopka V. (2015) Khliborobski motyvy v kalendarnii obriadovosti [Agricultural motives in the calendar rituals]. *Narodoznavchi zoshyty*. №4 (124). S. 825–829 [in Ukrainian].
4. Kutelmakh K. (1999) Ahrarni motyvy v kalendarnii obriadovosti polishchukiv [Agrarian motives in the calendar rituals of Polishchuks]. *Polissia Ukrainy: Materialy istoriko-etnografichnoho doslidzhennia*. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrainy. Vyp. 2: Ovruchchyna. 1995. S. 191–210 [in Ukrainian].
5. Pukivskiy Yu. (2015) Bo starshe sviato, yak Velykden. Blahovishchennia u zvychaiakh ta obriadaakh ukraintsiv Volyni [Because an older holiday is like Easter. Annunciation in the customs and rites of Ukrainians in Volyn]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya: istorychna*. Vypusk 51. S. 463–477 [in Ukrainian].
6. Pukivskiy Yu. (2010) Ahrarni motyvy u velykodnii obriadovosti ukraintsiv Skhidnoi Boikivshchyny (kinets XIX – seredyna XX stolittia). [Agrarian motives in the Easter rituals of the Ukrainians of the Eastern Boykivshchyna (end of the 19th – middle of the 20th century)]. *Narodna tvorchist ta etnografia*. №4. S. 99–105 [in Ukrainian].
7. SDES (1995. 2009) – Slavianskie drevnosti. Ehtnolingvisticheski slovar v 5 tomakh [Slavic antiquities. Ethnolinguistic dictionary in 5 volumes] / Pod obshchei red. N. I. Tolstogo. T. 1. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniia, 1995. 584 s.; T. 4. Moskva : Mezhdunarodnye otnosheniia. 656 s. [in Russian].
8. Stishova N. (2011) Zvychaievo-obriadova kultura Slobozhanshchyny v kalendarnykh sviatakh osinnoho tsyклу ukraintsiv (na materiali folkloro-etnografichnykh polovykh doslidzhen). [Customary and ritual culture of Slobozhanshchyna in the calendar holidays of the autumn cycle of Ukrainians (on the material of folklore and ethnographic field research)]. *Kalendarsna obriadovist u zhyttiediialnosti etnosu*. Zbirka naukovykh prats: Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii «Odeski etnografichni chytannia». Odessa. 383 s. [in Ukrainian].
9. Tyvodar M. (1990) Vesniani skotarski sviata, obriady ta viruvannia naselennia Ukrainskykh Karpat (druha polovyna XIX – seredyna 40-kh rokiv XX st). [Customary and ritual culture of Slobozhanshchyna in the calendar holidays of the autumn cycle of Ukrainians (on the material of folklore and ethnographic field research)]. *Narodna tvorchist ta etnografia*. Vyp. 5. 1990. S. 30–36 [in Ukrainian].
10. Tolstaia S. M. (2005) Polesskiy narodnyy kalendar. [Polissya folk calendar]. Moskva: Indrik. 600 s. [in Russian].

Список обстежених населених пунктів та їх скорочень:

Вст – Виступовичі Овруцького р-ну **Житомирської області**; Гш – Гошів Овруцького р-ну; Жрб – Журба (Невгоди) Овруцького р-ну; Ігн – Ігнатпіль Овруцького р-ну; Крс – Красиївка Овруцького р-ну; Пщ – Пішаниця Овруцького р-ну; Птп – Потаповичі Овруцького р-ну; Срк – Сорокопені Овруцького р-ну; Тх – Тхорин Овруцького р-ну; Чбн – Чабан Овруцького р-ну; Чрв – Черевки Овруцького р-ну; Стр – Стирти Черняхівського р-ну; Прж – с. Пиріжки Малинського р-ну; Чпв – Чоповичі Малинського р-ну; Блк – Білорівніч Олевського р-ну; Кшн – Кишин Олевського р-ну; Прг – Перга Олевського р-ну; Рдв – Радовель Олевського р-ну; Уст – Устинівка Олевського р-н; Бвс – Бовсуни Лугинського р-н; Лтк – Литкі Лугинського р-н; ЧВ – Червона Волока Лугинського р-н; Клш – Куліші Смільчинського р-ну; Мдв – Медведове Смільчинського р-ну; Мкл – Миколаївка Смільчинського р-ну; Рсн – Рясне Смільчинського р-ну; Срл – Середи Смільчинського р-ну; Лзн – Лозниця Народицького р-ну; РБ – Рудня Базарська Народицького р-ну; Слц – Селець Народицького р-ну; Хрс – Христинівка Народицького р-ну; Мжр – Межирічка Радомишльського р-н; Вшв – Вишевичі Радомишльського р-ну; Дбв – Дубовик Радомишльського р-ну; Обл – Обліткі Радомишльського р-н; Птв – Потіївка Радомишльського р-н; Млн – Мелені Коростенського р-н; Мйс – Мойсіївка Коростенського р-ну; Рдн – Рудня Коростенського р-н; РдУ – Рудня Ушомирська Коростенського р-н; Срн – Сарновичі Коростенського р-ну; Крч – Курчиця Новоград-Волинського р-н; РжВ – Рижани Володарськ-Волинського р-н; Кхр – Кухарі Іванківського р-н **Київської області**; Мрн – Мар’янівка Полісь-

кого р-н; Дтк – Дитяткі Чорнобильського р-ну; Мшв – Машеве Чорнобильського р-ну (зараз переселене в с. Лукаші Барашівського р-ну); Яцк – Яцковичі Березнівського району **Рівненської області**; Лпк – Липки Гоцанського району; Брст – Берестя Дубровицького району; Япл – Яполоть Костопільського району; Чдл – Чудель Сарненського району; Брв – Борове Рокитнянського району; Глн – Глинне Рокитнянського району; Дрзд – Дроздинь Рокитнянського району.

Calendar Ritualism (Annunciation Day, Holy-Cross Day and the Virgin of Mercy) in Farming Conducted by the Residents of Middle Polissia

Abstract. The article presents the results of the author's research on the current state of traditions and rituals of Middle Polissia in calendar holy days, namely Annunciation Day, Holy-Cross Day and the Virgin of Mercy. The expeditionary material has been collected in one of the archaic regions of Slavia – Polissia. Based on the material, traditional Middle-Polissia convictions about the calendar and household ritualism in farming at Annunciation Day, Holy-Cross Day and the Virgin of Mercy have been described. Also, the main motives that influenced the formation of culture texts of Middle-Polissia convictions in certain subject have been identified. Research methods have been determined by the specific features of dialect texts that need systematic description of the material collected by the expeditionary method of interviewing respondents.

In Middle-Polissia traditions, Annunciation Day is associated with the conviction about the God's blessing of land for future harvest, Holy-Cross Day with "closing" of land for winter, seasonal changes in lives of snakes and grass snakes, and the Virgin of Mercy is associated with transition to winter, that is why all main agricultural works in gardens and in fields were finished before the Virgin of Mercy. The research also deals with a number of prohibitions which existed in lives of Polissia residents and were associated with calendar dates. For example, it is forbidden to work in the field or perform any actions with land before Annunciation Day; on Holy-Cross Day it is prohibited to go to the forest, work in vegetable plots or do any kind of work. A number of motives have been found in calendar and ritual activities of Polissia residents, for instance awakening of land, "closing" of land, and covering of land. It has been found that calendar ritualism still plays an important role in farming conducted by the Polissia residents. However, there is a gradual departure from the traditions of the past; and modern approaches are combined with the conventional traditions of agriculture. The material collected reflects only piecewise knowledge about calendar and household ritualism, therefore systematic research on similar convictions remains relevant in modern linguistics.

Keywords: calendar and household ritualism, Middle-Polissia convictions, Annunciation Day, Holy-Cross Day and the Virgin of Mercy, motives.

© Плечко А., 2021 р.

Антоніна Плечко – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Поліського національного університету, Житомир, Україна; antonia43@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-4739-0750>

Antonina Plechko – Candidate of Philology, Senior lector of the Department of Foreign Languages, Polissya National University, Zhytomyr, Ukraine; antonia43@ukr.net; <https://orcid.org/0000-0002-4739-0750>